

μεγίστων προσκομμάτων, θέλομεν πεισθῆ ὅτι δὲν ἐπαχειρήσαμεν ἔργον ἀνωφελές.

« Εργασία καὶ ἐπιμονὴ » ἐλέγομεν ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου τούτου, τοιοῦτον τὸ σύνθημα τῶν μεγάλων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σκέψεως ἐργατῶν.

Ὁ Carnot, προσθέτομεν εἰς τὸ τέλος, συνειληρώσατο τὸ ὄρατον τοῦτο σύνθημα εἰπὼν ὅτι « Ἀνάξιός ἐστὶν ὁ ἐν ἐκουσίᾳ διατελὼν ἀργία ».

ΕΛΙΖΑ Σ. ΣΟΡΠΕΡ

ἩΩΣ ΕΙΡΤΑΖΕΤΟ Ο ΛΙΤΤΡΕ

Ἐκ τῶν πολλῶν ἔργων τοῦ Λιττρέ τὸ περίφημον αὐτοῦ *Λεξικὸν τῆς γαλλικῆς γλώσσης* θέλει ἐσχεῖ διακρίνει θαυμαστὸν μαρτύριον τῆς φιλοπονίας, εὐρυμαθείας καὶ ἐμβριθείας τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, ὡς ὑπῆρξε καὶ τὸ ἀναθεῖξαν αὐτὸν ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ἔνδοξον. Τὴν μέθοδον, δι' ἧς κατώρθωσε τὴν ἀγάγῃ εἰς πέρας τὸ ὄντως μέγα ἐκεῖνο ἔργον ὁ Λιττρέ, διηγεῖται πῶς τῶν ἔργων του αὐτοῦ οὗτος ὁμολογῶν πῶς εἶχε διαγράψει ἐαυτῷ πρόγραμμα ἐργασίας ὀρισμένον, καὶ πῶς διήρκει τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας.

Τὴν ἀφήγησιν ταύτην, λίαν διδακτικὴν καὶ ἐνδιαφέρουσαν οὖσαν, παραθέτομεν ἐνταῦθα αὐτολεξεί:

« Τὸ πρόγραμμα τοῦτο, λέγει, περιελάμβανε τὰς εικοσιτέσσαρας ὥρας τῆς ἡμέρας, ἐξ ὧν οὐσιώδες ἦτο νὰ ἀφιερῶνται ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτεροι εἰς τὰς καθ' ἡμέραν βιωτικὰς ἀνάγκας. Εἶχον κατορθώσει, περικόπως πᾶσαν περιττὴν δαπάνην, νὰ ἀποκτήσω τὴν πολυτέλειαν δύο οἰκημάτων, ἐνὸς μὲν ἐν τῇ ἐξοχῇ, τοῦ ἄλλου δ' ἐν τῇ πόλει. Ἡ ἀγροτική μου κατοικία ἐκεῖτο ἐν Mesnil-le-Roi, ἦτο δὲ μικρὰ καὶ παλαιὰ οἰκία μετὰ μικροῦ κήπου εὐθαλοῦς, ἔχοντος ὀπωροφόρα δένδρα καὶ λαχανικά. Ἐνταῦθα, ἐν παντελεῖ σχεδὸν μονώσει, διότι τὸ χωρίον κεῖται μακρὰν τῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα κατακλύζουσι καθ' ἐλάστην Κυριακὴν οἱ Πικρισίνοι, εὐκόλον μοι ἦτο νὰ διαθέσω καθ' ἀρέσκειαν τὰς ὥρας. Ἡγερούμην τὴν ὀγδόην τῆς πρωῆς πολὺ ἀργά, θὰ εἶπῃ τις, δι' ἄνθρωπον τοσαύτως ἔχοντα ἐργασίας. Ἀναμείνατε. Ἐνθ' ἀνηυθέτιζον τὸν κοιτῶνά μου, ὅστις ἦτο ἄμα καὶ τὸ σπουδαστήριόν μου, (εἶπα ἤδη ὅτι ἡ οἰκία ἦτο μικρὰ καὶ παλαιὰ), κατέβαινον εἰς τὸ ἰσόγειον φέρων μετ' ἐμοῦ καὶ ἐργασίαν τινά κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον συνέταξα πλὴν ἄλλον τὸν πρόλογον τοῦ *Λεξικοῦ* μου. Ὁ σφραγιδοφύλαξ Δαγρεσσὸ μοι εἶχε δώσει τὸ παράδειγμα νὰ μὴ παραβλέπω τὰς στιγμὰς, αἵτινες φαίνονται ἄχρηστοι, αὐτὸς δὲν ἢ ἀτακτος σύζυγός του ἔκαμνε πάντοτε νὰ περιμένῃ διὰ τὸ γεῦμα, καὶ ὅστις παρουσιάσας αὐτῇ μίαν ἡμέραν βιβλίον τι, εἶπεν: « Ἰδοὺ τὸ ἔργον τῶν πρὸ τοῦ γεύματος συμῶν ».

» Τὴν ἐνάτην ἀνέβαινον καὶ διώρθονον τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια, ὅσα μοι ἐστέλλοντο μέχρι

τῆς ὥρας τοῦ προγεύματος. Τὴν μίαν μετὰ μεσημβρίαν ἐκαθήμην πάλιν εἰς τὸ γραφεῖόν μου, καὶ μέχρι τῆς τρίτης ὥρας εἰργαζόμην διὰ τὸ « *Journal des Savants* », ὅπερ εἶχε ζητήσει τὴν συνεργασίαν μου τῷ 1855, καὶ εἰς ὃ περὶ πολλοῦ ἐποιούμην νὰ παρέχω τακτικῶς τὴν συμβολὴν μου. Ἀπὸ τῆς τρίτης μέχρι τῆς ἕκτης ἠσχολούμην εἰς τὸ *λεξικόν*. Τὴν ἕκτην κατέβαινον εἰς τὸ γεῦμα, ὅπερ εὐρισκον πάντοτε ἑτοιμον, διότι ἡ σύζυγός μου δὲν ἦτο ὡς ἡ κυρία Δαγρεσσώ. Πρὸς τοῦτο ἦτο ἀρεστὴ μίαν ὥραν περίπου. Ὡς ὑγεινὸν παράγγελμα συνιστάται νὰ μὴ ἀρχίσῃ τις ἐργασίαν πνευματικὴν ἀ ἔσως μετὰ τὸ γεῦμα. Ἐγὼ διαρκῶς παρέβην τὸ παράγγελμα τοῦτο, ἀφοῦ ἔλαβον πείραν ὅτι οὐδαμῶς μὲ ἐβλαπτεν ἡ παράβασις. Κέρδος ἐθεώρουν ὅσον ἠδυνάμην νὰ ἀφαιρέσω ἀπὸ τὰς σωματικὰς ἀνάγκας. Ἀναβαίνων λοιπὸν τὴν ἐβδόμην ἐσπερινὴν ὥραν ἐπανελάμβανον τὴν ἐργασίαν τοῦ *λεξικοῦ* καὶ δὲν τὴν ἄφινον πλέον. Πρῶτον σταθμὸν ἔκαμνον κατὰ τὸ μεσονύκτιον, καθ' ὃ οἱ ἄλλοι κατεκλίνοντο· εἶτα ἐξηκολούθουν μέχρι τῆς τρίτης μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Τὴν ὥραν ταύτην ἔληγε συνήθως τὸ ἡμερήσιον ἔργον μου· ἐὰν δὲν συνεπληρῶτο, παρέτεινον τὴν ἐργασίαν, οὐχὶ σπανίως δὲ, κατὰ τὰς μακρὰς ἡμέρας, σβύων τὸν λύχνον μου ἐξηκολούθουν τὴν ἐργασίαν εἰς τὸ φῶς τῆς ὑποροσκοῦσας ἡοῦς.

» Τοῦτο ὅμως ἦτο ἐξαιρέσις. Τὸ συνήθεστον, ἡ δικηκοπὴ ἐγένετο τὴν τρίτην ὥραν, καθ' ἣν ἄφινον κάλαμον καὶ χάρτην, καὶ ἐτακτοποιῶν τὸ γραφεῖον, οὐχὶ διὰ τὴν αὔριον, διότι ἡ αὔριον εἶχεν ἤδη ἔλθει, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐργασίας. Ἡ κλίνη μου ἤγγιζε σχεδὸν εἰς τὸ γραφεῖον, καὶ εἰς ὀλίγας στιγμὰς κατεκλινόμην. Ἡ ἔξις καὶ ἡ ἀπαράβατος τάξις (καὶ εἶνε οὐχὶ ἄνευ ἐνδιαφέροντος ἡ φυσιολογικὴ αὕτη παρατήρησις) εἶχον κατασβύσει τὸν ἐκ τῆς ἐργασίας προσερχόμενον νευρικὸν ἐρεθισμὸν, καὶ ἀπελοιμώμην μεθ' ὅσης εὐκολίας καὶ ὁ μένων ἄεργος, οὕτω δὲ ἠγερούμην πάλιν τὴν ὀγδόην ὥραν, ὥραν πολλῶν ἀνηρῶν. Αἱ ἀγρυπνίαι μου δὲ αὐταὶ μετὰ τῶν πολλῶν καὶ ὅλως ἄνευ ἀποζημιώσεως· εὐλαλὸς ἀηδὼν εἶχεν ἰδρῶσει κατοικίαν ἐν μικρῷ φιλυρῶν δεινροστοιχίᾳ, διατεμνοῦσα ἐγκαρδίως τὸν κήπον, καὶ εἰς τὴν σιγὴν τῆς νυκτὸς ἐπλήρου τὰ περίξ διὰ τῆς καθαρὰς καὶ ἠχηρὰς φωνῆς τῆς. « Ω ! Βοργίλιε, πῶς ἠδυνήθης σὺ, ὁ ποιητὴς τῶν *Γεωργικῶν*, νὰ κάμῃς πένθιμον ἄσμα, miserable carmen, ἐκ τῶν τῶσαν ἱλαρῶν ἐκείνων φθόγγων ;

» Ἐν τῇ πόλει ὁ κανονισμὸς τοῦ χρόνου ἐτηρεῖτο ὀλιγώτερον. Ἡ ἡμέρα εἶχε τὰς ἐπισκέψεις τῆς καὶ διαταράξεις ἀπροόπτους Ἀλλὰ τὴν ἐσπέραν ἀνέκτων πλήρη ἐμαυτοῦ κυριότητα, ἡ νύξ ἦτο ὅλη ἰδική μου, καὶ μετχειριζόμην αὐτὴν ἀκριβῶς ὡς ἐν Mesnil le-Roi· νύκτες χειμεριναί, καθ' ἃς ἔλειπον καὶ ἡ φίλη ἀηδὼν, καὶ τῶν ἀγρῶν ἡ θέα

καὶ ὁ εὐρὺς δρίζων, ἀλλ' αἵτινες ὅμως ἦσαν ἡσυχοὶ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Παρισίοις, ὅτε κατὰ τὴν δευτέραν ἢ τρίτην μετὰ τὸ μεσονύκτιον τὰ πάντα εἰσιῶν, καὶ διηρχόμην αὐτάς, τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, δεδωμένος ὅλος εἰς τὴν ἐργασίαν».

Ἐνταῦθα ὁ Λιττρέ προσθέτει:

«Ὁ φίλος μου κ. Βρθελεμὴ Σαιντιλιζι¹, οὐτινος ἡ ἔφεσις πρὸς τὴν ἐργασίαν δὲν εἶνε μικροτέρα τῆς ἐμῆς, ἐργάζεται καθ' ὅλους διάφορον τρόπον. Χειμῶνα καὶ θέρος ἐγείρεται λίαν πρῶτ', κατακλίνεται δὲ ἐνωρίς. Καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις εἶπον ἀστειζόμενος ὅτι, ἐὰν ἐκατοικοῦμεν ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ, θὰ συνηγηθώμεθα εἰς τὴν κλιμακκᾶ, ἐκεῖνος μὲν ἐξεχειρόμενος καὶ μεταβαίνων εἰς τὸ ἔργον του, ἐγὼ δὲ ἀφίπων τὸ ἰδικόν μου καὶ μεταβαίνων νὰ κατακλιθῶ. Εὐτυχέστερος ἐμοῦ ἀπολαύει ἀκμαίου καὶ θαλεροῦ γήρατος, μὴ μεταβαλὼν τὸ παράπαν τὰς ἐργασίμους αὐτοῦ ὥρας, ὕπερ θέλει τῷ ἐπιτρέψει νὰ ἀγάγη εἰς πέρας αἴσιον τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' ὀρξίλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι εἶνε κατὰ τέσσαρα καὶ ἡμισυ ἔτη νεώτερος ἐμοῦ, πρὸ δὲ τεσσάρων καὶ ἡμίσεος ἔτων εἶχον καὶ ἐγὼ ἀρκοῦσαν ῥώμην, ἂν καὶ ὀλιγωτέρην αὐτοῦ. Καὶ ἐλπίζω ὅτι τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα οὐδεμίαν θὰ ἐπιφέρει βλάβην εἰς τὴν εὐεξίαν αὐτοῦ, καὶ ὅτι θὰ διαμείνῃ εἰς τῶν προνομιούχων τοῦ γήρατος. Ὁμολογῶ ὅτι τοῦ φθόνῳ τὴν τοιαύτην ἐν προβεβηκυῖα ἡλικίᾳ εὐεξίαν² ἀλλὰ θὰ ἐλυποῦμην πολὺ, ἐὰν ἐν δυσχερέστον τῆς φύσεως τροπῆς ἔπαυε τοῦ νὰ εἶνε ἄξιος τοῦ φθόνου, ὃν πρὸς αὐτὸν αἰσθάνομαι».

Τὸ πλεῖστον τοῦ βίου τοῦ Λιττρέ ἀπερρόφησε τὸ λεξικὸν αὐτοῦ, ὅπερ εἶνε οὐ μόνον φιλολογικὸν μνημεῖον μέγα, ἀλλὰ, ὡς ὀρθῶς εἶπε τις, καὶ ὕψηλόν παράδειγμα ἠθικοῦ ἠρώτισμοῦ. Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐδοθηεῖτο ἐν τούτοις εἴτε ὑπὸ τῆς θυγατρὸς του, εἴτε ὑπὸ ἄλλων λογίων ἀνδρῶν, τῶν κυρίων Beaujean Sommer καὶ τοῦ λοχαγοῦ André.

Ἦρξατο δὲ ἡ ἐκτύπωσις αὐτοῦ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1859 καὶ ἐπερατώθη (πλὴν τοῦ Παραρτήματος) τὸν Νοέμβριον τοῦ 1872, ἤτοι διήρκεσεν ἐπὶ 13 ἔτη καὶ 2 περίπου μῆνας. Τινὲς περίεργοι ὑπελόγησαν ὅτι, ἐὰν τὸ λεξικὸν τοῦτο (ἄνευ τοῦ παραρτήματος) ἐτυποῦτο εἰς μίαν μόνην στήλην, ἡ στήλη αὕτη θὰ εἶχε μῆκος 37, 525 μέτρων καὶ 28 ἑκατοστῶν.

Πρὸ διετίας περίπου εἶχε διυδοθῆ ἐν Παρισίοις φήμη περὶ θανάτου τοῦ Λιττρέ. Ἦτο ἐν ἐποχῇ θέρους. Πολλοὶ δὲ ἐφημερίδων ἀφηγηταὶ προσέδραμον εἰς τὴν πενιγρὰν αὐτοῦ ἀγροτικὴν κατοικίαν ἐν Mesnil-le-Roi. Ἀλλ' ἐξεπλάγησαν πάντες εὐρόντες τὸν πολὺν πρεσβύτην ὄρθιον ἐν τῷ κηπαρίῳ του μὲ λίσγον εἰς τὴν χεῖρα.

Ἀλλ' ὅμως, ἀπὸ πολλοῦ ἤδη, ἔδωκε πρὸς τὸν θάνατον ἐρχόμενον.

1. Ὁ νῦν ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας.

— Ἰατρὸς, ἔλεγε πρὸς τὸν ἐξείρετον ἱατρὸν του Augros, αἰσθάνομαι ὅτι μετ' ὀλίγον θὰ ὑπάγω νὰ ἀναπαυθῶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς φύσεως!

Ἐὰν εἰς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ὁ Λιττρέ ἦτο ἐλευθερόφρων, ἐπίστευεν ὅμως εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ καλῶς ὑπηρετήσεν αὐτήν.

Λέγεται ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τοῦ θανάτου του μῆνας ὁ φιλόσοφος ἡσυχολεῖτο ἢ ἐσχεδίαζε νὰ συγγράψῃ φιλοσοφικὸν τι σύγγραμμα, εἶδος οὐτοπίας ἢ ὀνειρίου, ὅπερ ἤθελε νὰ ὀνομάσῃ Ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος. Τὸ πνευμά του, ἀδιαλείπτως ἐργαζόμενον, ἦτο ἀπληστον νέων πραγμάτων μετὰ τὴν ἀπέραντον τοῦ λεξικου ἐργασίαν. «Ἀκόμη ἔχω πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν, λέγει ὁ γράφων περὶ αὐτοῦ τὰ ὀλίγα ταῦτα, τὴν μορφὴν τοῦ πολιοῦ ἐπιστήμονος, τοῦ εὐγενοῦς ἐκεῖνου πνεύματος, ἐν τινι συνεδριάσει τῆς μασσονικῆς Λέσχης ἢ «Ἐπισικῆς Φιλίας», εἰς ἣν ἐγένετο δεκτὸς αὐτοχρόνως μετὰ τοῦ Ἰουλίου Φερρού. Ἐκάθητο ἐκεῖ σύννους, μετ' ὀλίγον δὲ ἀνέγνωσεν εἰς τὴν συνέλευσιν θαυμάσιον φιλοσοφικὸν τεμάχιον, ἐν ᾧ παρέβαλλεν ἑαυτὸν πρὸς τοὺς γέροντας ἐκείνους τῆς Ἰλιάδος τοὺς καθημένους εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως ὡς εἰς τὰς πύλας τοῦ τάφου.

Ἡ φωνὴ του, ἀσθενῆς ὄλως, σχεδὸν δὲν ἠκούετο· ἀλλ' ἡ προσοχὴ πάντων, ἀτενῶς πρὸς αὐτὸν ἐστραμμένη, κατ' ὄρθου νὰ συναρπάξῃ μέρη τινὰ θαυμάσια, ἰδέας φωτὸς πλήρεις.

Ὁ Γαμβέττας ἦτο ἐκεῖ καὶ ἠκροᾶτο.

Ἐλαβε τὸν λόγον μετὰ τὸν Λιττρέ, μετὰ τὸν ἄνδρα ἐκείνον, ὅστις τῷ 1825 μετὰ τοῦ Βρθελεμὴ Σαιντιλιζιρ παιδιᾶς χάριν ἀνήγειρε διὰ τεταμένου βραχίονος ὀλόκληρον τράπεζαν, καὶ ὅστις νῦν εἶχε καταντήσει πρεσβύτης κεκυρωμένος ὑπὸ τῆς ἐργασίας. Ἐλαβε τὸν λόγον, καὶ διὰ τῆς ἠχηρᾶς αὐτοῦ φωνῆς·

«—Κύριοι, εἶπεν, ἄς τιμήσωμεν τὸν Λιττρέ, ἄς τιμήσωμεν αὐτὸν πάντες προσαγορεύοντες τὸν μέγιστον ἐργάτην τοῦ αἰῶνος.

Καὶ τοῦτο εἶνε τὸ ὄνομα, ὅπερ θὰ παραμείνῃ εἰς τὸν ἄνδρα, οὐτινος ὁ βίος ὅλος ὑπῆρξεν ὕψηλόν παράδειγμα ἀρετῆς, εἰς τὸν ἐνδοξον ἐπιστήμονα, ὅστις ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας μέχρι τοῦ ὀγδοηκοστοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἄνευ διαλείμματος, ἐργάσθη, ἐσκέφη, ἠρῶνησε καὶ ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῆς ἀληθείας».

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΝΑΤΡΟΦΗ

Ἡ καθημερινὴ πείρα ἀποδεικνύει ὅτι ὁ βίος, αἱ πράξεις, τὸ παράδειγμα, ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὴν κοινωνίαν, ἀποτελοῦσι τὴν ἀρίστην πρακτικὴν ἀνατροφὴν, πολὺ ἀνωτέρην καὶ πολὺ προτιμωτέραν τῆς ἐν τοῖς σχολείοις, τοῖς πανεπιστημίοις καὶ τοῖς γυμνασίοις διδασκαλίας· διότι ταῦτα ἀπλοστάτας μόνον ἀρχὰς διανοητικῆς καλλιέργειας διδάσκουσι. Διὸ πολὺ ὑπερέχει ἡ ζῶσα ἀνατροφή, ἢ καθ' ἑκάστην γινουμένη κατ' οἶκον καὶ καθ' ὁ-